

Dorota Głuszak

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

**ADAPTACJA RZECZOWNIKÓW ZAPOŻYCZONYCH
W ROSYJSKICH TEKSTACH *KURANTÓW*
PIERWSZEJ POŁOWY XVII WIEKU
(NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH NAZW OSÓB)**

**Adaptation of nouns borrowed in Russian texts *Kuranty*
of the First Half of the 17th century (Based on Selected Names of People)**

ABSTRACT: The following article is devoted to the process of adapting loanwords into the Russian language in the first half of 17th century. The material which was subject to analysis was extracted from the first, handwritten editions of Russian opinion journalism, written from 1600 to 1650. The purpose of the article is to present the process of absorbing loanwords on the phonetic and morphological level, and to record changes in word genders and resonance variants in the words internalized into Russian either originating directly from another language or passed on through one from other languages.

KEYWORDS: Linguistics, history of the language, loanwords, opinion journalism of the 17th century

Adaptacja wyrazów zapożyczonych stanowi nieodłączny element wprowadzania nowej leksyki do języka-biorcy. Naszą uwagę skupiliśmy na procesach zachodzących w języku rosyjskim XVII stulecia, ponieważ jest to, jak się wydaje, epoka, której nie poświęcono wystarczająco dużo uwagi przy opisie lingwistycznym. Badacze języka bardzo szczegółowo opisywali zjawiska językowe charakterystyczne dla epoki panowania Piotra I, gdyż w tym okresie nastąpił intensywny napływ leksyki pochodzenia obcego do języka rosyjskiego. Niemniej, to właśnie stulecie poprzedzające ów okres przygotowało grunt pod zakrojony na szeroką skalę proces zapożyczeń wyrazów w wieku XVIII¹. W. Demjanow, odwołując się do badań

¹ В.Г. Демьянов, *Иноязычная лексика в истории русского языка XI–XVII веков. Проблемы морфологической адаптации*, Москва 2001, s. 9.

O. Szczitowej², zwraca uwagę na wyrazy pochodzenia obcego błędnie określone w słownikach jako charakterystyczne dla epok późniejszych. Co oznacza, że dla ustalenia w miarę wiarygodnego czasu przedostania się poszczególnych jednostek zapożyczonych do języka rosyjskiego niejednokrotnie należy sięgnąć do wciąż jeszcze nie do końca zbadanych materiałów źródłowych z okresu poprzedzającego panowanie Piotra I.

Na podstawie analizy leksyki zapożyczonej w tekstach *Kurantów* możemy stwierdzić, że dla znacznej grupy wyrazów obcych to pierwsze dekady XVII wieku były okresem ich wchodzenia do języka rosyjskiego. O stopniowym przyswajaniu ich przez język-biorcę świadczy mnogość wariantów poszczególnych jednostek. Jak wiadomo, forma pisana języka zabytków, która jest jedyną dostępną dla językoznawcy, może stwarzać znaczne problemy związane z określeniem sposobu artykulacji głosek oznaczanych przez konkretne litery. Powtarzając za W. Demjanowem: „Письменная форма языка, с которой обращается исследователь-историк языка, отсутствие возможности перцептуального восприятия целого ряда явлений разных языковых ярусов, в том числе фонетического и их субъективной оценки на основе самовосприятия, накладывают на отражения фонетических процессов в письменных текстах определенные ограничения [...]”³.

Podobne spostrzeżenia przytacza S. Kotkow, pisząc, że badanie języka na podstawie dawnych tekstów źródłowych jest zadaniem trudnym, ponieważ język mówiony na piśmie nie znajduje pełnego odzwierciedlenia⁴. Forma pisana języka dysponuje ograniczonym zasobem środków, podczas gdy język mówiony (zwłaszcza sposób wymowy wyrazów zapożyczonych) posiada znacznie szerszy wachlarz dźwięków.

Analiza zabytków piśmiennictwa wieku XVII stwarza możliwość prześledzenia zmian zachodzących w wyrazach zapożyczonych w procesie ich adaptacji. Niekiedy mamy do czynienia z trudnymi do wyjaśnienia zjawiskami fonetycznymi, które należy rozpatrywać nie tylko na podstawie relacji: język-dawca – język-biorca, ale z uwzględnieniem również języka pośredniczącego (lub kilku takich języków); należy mieć także na uwadze ogólną znajomość języka obcego w badanej epoce, poziom biegłości językowej tłumacza lub osoby przepisującej bądź redagującej tekst. Wiadomości zagraniczne były niekiedy zapisywane ze słuchu (na podstawie treści przekazywanych w formie ustnej przez korespondentów)⁵, stąd starano się nowe zapożyczenia odzwierciedlić na piśmie możliwie najdokładniej, uwzględniając wymowę obcojęzyczną. Interesujące zjawiska dotyczą adaptacji wyrazów zapożyczonych na poziomie morfologii – obecność wariantów

² В.Г. Демьянов, *Фонетико-морфологическая адаптация иноязычной лексики в русском языке XVII века*, Москва 1990, s. 4.

³ Ibidem, s. 11–12.

⁴ С.И. Котков, *Южновеликорусское наречие в XVII столетии (Фонетика и морфология)*, Москва 1963, s. 3.

⁵ *Вести-Куранты* 1645–1646, 1648 гг., s. 5.

tów wyrazów wskazujących na wahania dotyczące ich przynależności do określonego rodzaju, warianty końcówek fleksyjnych w obrębie jednego typu deklinacyjnego⁶ itp. Dla procesu zapożyczania wyrazu charakterystyczną będzie i adaptacja semantyczna⁷.

W niniejszym artykule zamieszczone zostaną rezultaty analizy procesu adaptacji rzeczowników zapożyczonych na przykładzie grupy semantycznej obejmującej wybrane nazwy osób oznaczające: stopnie i tytuły, pełnione funkcje, profesje, stanowiska, przynależność do hierarchii kościelnej. W związku z tym, że w Rosji niekiedy nie istniały obiekty nazywane przez te rzeczowniki, w sposób szczególnie podkreślana jest ich obcość. Dodatkową trudność stanowi przekazanie warstwy brzmieniowej zapożyczenia za pomocą liter alfabetu cyrylicznego.

Najstarsze *Kuranty* są przekładami wiadomości zachodnioeuropejskich. Tłumaczenia dokonywano w ówczesnym ministerstwie spraw zagranicznych (ros. *Посольский приказ*). Teksty przepisywali diacy, przekładem zajmowali się tłumacze ustni i pisemni (ros. terminy *толмачи* i *переводчики*). Stąd niejednokrotnie charakter przełożonych tekstów zależał od poziomu znajomości języka obcego przez osobę pracującą nad danym materiałem, tłumaczenia zatem mogą nosić charakter „autorski”, pojawiają się warianty zwłaszcza w nowo zapożyczonych wyrazach, odnotowujemy liczne błędne realizacje leksemów zapożyczonych, które, jak się wydaje, pozostawały niezrozumiałe dla ówczesnego redaktora wiadomości⁸.

Materiał, będący przedmiotem analizy, został wyekscerpowany z czterech pierwszych opublikowanych tomów *Kurantów*. Datą graniczną wiadomości, które znalazły się w tych wydaniach, jest rok 1650. Są to: *Вести-Куранты 1600–1639 гг.*⁹, *Вести-Куранты 1642–1644 гг.*¹⁰, *Вести-Куранты 1645–1646, 1648 гг.*¹¹, *Вести-Куранты 1648–1650 гг.*¹². Powyższe wydania wyszły pod redakcją S. Kotkova.

⁶ Artykuł autorki dotyczący wariantów końcówek fleksyjnych rzeczowników zapożyczonych na materiale *Kurantów* 1656–1670 ukazał się w 2016 r.: D. Głuszak, *Вариантность окончаний заимствованных существительных в публицистике донетровской эпохи*, „Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie” 2016, nr 5, s. 24–34.

⁷ В.М. Аристова, *Англо-русские языковые контакты (Англизмы в русском языке)*, Ленинград 1978, s. 9.

⁸ Błędem w tekstach *Vesti-Kurantów* autorka poświęciła osobny artykuł, por. D. Głuszak, *Инженер, инженер и тот же инженер – о формах блędных и „неблędных” (на podstawie Vesti-Kurantów 1600–1644)*, [w:] *Блęd в литературе, культуре и языках народов словяньских*, Lublin 2014, s. 183–192.

⁹ *Вести-Куранты 1600–1639 гг.*, wydanie przygotowali: Н.И. Тарабасова, В.Г. Демьянов, А.И. Сумкина, ред. С.И. Котков, Москва 1972.

¹⁰ *Вести-Куранты 1642–1644 гг.*, wydanie przygotowali: Н.И. Тарабасова, В.Г. Демьянов, А.И. Сумкина, ред. С.И. Котков, Москва 1976.

¹¹ *Вести-Куранты 1645–1646, 1648 гг.*, wydanie przygotowali: Н.И. Тарабасова, В.Г. Демьянов, ред. С.И. Котков, Москва 1980.

¹² *Вести-Куранты 1648–1650 гг.*, wydanie przygotowali: В.Г. Демьянов, Р.В. Бахтурина, ред. С.И. Котков, Москва 1983.

Przy doborze materiału językowego zastosowano, jak wspomniano wcześniej, kryterium semantyczne. Zgromadzone tu rzeczowniki w związku z zawartością treściową tekstów stanowią grupę o stosunkowo wysokiej częstości użycia, co, naszym zdaniem, pozwoli na prześledzenie żywego procesu adaptacji wyrazów zapożyczonych i wskazanie przejawów dostosowywania się nowej leksyki na poziomie fonetyki i morfologii. Mając na uwadze powyższe założenie, autorka artykułu świadomie pomija leksemy, o których, należy stwierdzić, że proces ich przystosowania do nowego otoczenia językowego zakończył się w XVII stuleciu (nie wykazują one wariantów ani w swojej pisowni, ani w odmianie). Spośród 35 rzeczowników rodzaju męskiego odnoszących się do nazw osób wybrano do analizy 12 jednostek leksykalnych. Niżej omówimy zjawiska dotyczące adaptacji zapożyczeń na konkretnych przykładach.

W tekstach *Kurantów* formy *enuickon*¹³, *apxuenickon*¹⁴ występują równolegle z wyrazami *бискуп*¹⁵, *арцибискуп*¹⁶. Pierwsze dwa leksemy, pochodzące z języka greckiego, trafiły do rosyjskiego za pośrednictwem języka staro-cerkiewno-słowiańskiego i odnoszą się do nazw osób duchownych w tradycji bizantyjskiej. Na pojawienie się drugiej pary wpływ wywarł język polski. Wspomnieć tu należy, że w badanym okresie historycznym odnotowujemy z jednej strony liczne zapożyczenia bezpośrednio z języka polskiego do rosyjskiego, z drugiej zaś stosunkowo często polski pełnił rolę języka pośredniczącego przy przechodzeniu wyrazów z innych języków zachodnioeuropejskich. Wskazane nazwy hierarchów katolickich w tej postaci trafiły za pośrednictwem polskiego, według M. Vasmera, z języka niemieckiego i oznaczały duchownego spoza cerkwi prawosławnej. Na podstawie badanych tekstów można stwierdzić, że przedstawione pary wyrazów wzajemnie na siebie oddziaływały, potwierdzając zjawisko kontaminacji¹⁷. Podobnie zachowują się derywaty utworzone od ich podstaw słowotwórczych, na przykład: (*apxu*) *еникконство* i (*арци*) *бискупство*¹⁸. W badanych tekstach V-K¹⁹ odnotowano następujące zapisy form omawianych wyrazów:

¹³ Н.У. Ушаков (red.), *Толковый словарь русского языка*, Москва 1996: греч. episkopos, t. I, s. 834.

¹⁴ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Москва 1986: греч. archiepiskopos, t. I, s. 91.

¹⁵ Ibidem: ‘католический епископ’, ср. польск., чеш. biskup, сербохорв. би́скуп, заимств. из д.-в.-н. biscof, ср.-в.-н. bischof, которое происходит через лат. episcopus, из греч. ἐπίσκοπος, t. I, s. 168.

¹⁶ Ibidem: ‘католический архиепископ’, заимств. из польск. arcybiskup, t. I, s. 92.

¹⁷ O zjawisku kontaminacji w procesie adaptacji zapożyczeń pisze W. Demjanow: В.Г. Демьянов., *Фонетико-морфологическая адаптация...*, s. 42–58.

¹⁸ Ze względu na zawężoną tematykę artykułu do nazw osób nie będziemy zajmować się szczegółowo analizą danych derywatów.

¹⁹ Tu i dalej w tekście *Vesti-Kuranty*.

mian. *епископъ* V-K II, s. 51 (+ 1)²⁰, dop., bier. *епископа* V-K I, s. 128 (+ 1); l. mn.: mian. *епископы* V-K II, s. 51, *епскпи* V-K I, s. 132, *епскпы* V-K I, s. 132; mian. *архиепископ* V-K I, s. 84, *архиепскпъ* V-K III, s. 100 i forma *архиепискупъ* V-K IV, s. 87, cel. *архиепскпу* V-K II, s. 52, bier. *архиепископа* V-K II, s. 43; mian. l. mn. *архиепископи* V-K IV, s. 87; mian. *бискуп(ъ)* V-K I, s. 68 (+ 13), *бископ(ъ)* V-K I, s. 48 (+ 13), *пискуп* V-K I, s. 180 (+ 1), *бискуб* V-K I, s. 178, dop., bier. *бископа* V-K I, s. 111 (+ 4), *бискупа* V-K I, s. 66 (+ 11), *пискупа* V-K I, s. 180, cel. *бискупу* V-K III, s. 43 (+ 2), *бископу* V-K IV, s. 64 (+ 7), narz. *бискупом* V-K IV, s. 30 (+ 4), *бископом* V-K IV, s. 140, ale też: *пискупом* V-K I, s. 180 i *бискомъ* V-K IV, s. 217; l. mn.: mian., bier. *бискупы* V-K II, s. 75 (+ 1), *бископы* V-K IV, s. 49 (+ 3), dop. *бискупов* V-K IV, s. 19, *бископов(ъ)* V-K IV, s. 50 (+ 1), cel. *бископамъ* V-K IV, s. 48, msc. *про*²¹ *бискупех* V-K I, s. 179; mian. *арцыбискуп(ъ)* V-K I, s. 75 (+ 9) i *арцыбископ(ъ)* V-K I, s. 65 (+ 2), dop., bier. *арцыбискупа* V-K I, s. 56 (+ 7), *арцыбископа* V-K III, s. 48, cel. *арцыбискупу* V-K III, s. 35 (+ 2), *арцыбископу* V-K IV, s. 50 i *арцыпископу* V-K I, s. 179, a także *архибискупу* V-K III, s. 199, narz. *арцыбископомъ* V-K II, s. 133 (+ 1), *арцыбискупом* V-K III, s. 75; l. mn.: cel. *арцыбископам* V-K IV, s. 54, *арцыбискупом* V-K IV, s. 25 (+ 1), bier. *на три арцыбискупли* V-K I, s. 72.

Z przytoczonych przykładów wynika, że w procesie adaptacji danych wyrazów mamy do czynienia jednocześnie z kilkoma zjawiskami na poziomie fonetyki. Warianty dotyczą oboczności samogłosek labializowanych (*u:o*), spółgłosek – dźwięczna/bezdźwięczna (*b:p*) – zarówno w wygłosie (*бискуб*), jak i na początku rdzenia²² (*пискуп*, *арцыпископу*). W sposobie zapisu przedrostków również odnotowano wahania: poza najczęstszymi formami *архи-*, *арцы-* spotykamy jednostkowe: *арць-*, *арце-*. W jednym przypadku pojawia się *къ архибискупу* – rezultat kontaminacji z formą *архиепископ*. Bezdyskusyjnym przykładem mieszania dwóch leksemów jest forma *архиепискупъ*. Oboczności typu *бискупъ* (43 użycia) – *бископъ* (35), *арцыбискупъ* (25) – *арцыбископ* (9), *архиепископ* (3) – *архиепискупъ* (1) potwierdzają proces kontaminacji zachodzący między tymi jednostkami.

Występowanie zapisów skróconych (typu: *епскпи*, *епскпы*, *архиепскпъ*), z pominięciem pewnych liter (z reguły oznaczających samogłoski), świadczy o tym, że

²⁰ Tu i w całym tekście – liczba stojąca po wyrazie w nawiasie okrągłym oznacza pozostałą ilość użyć danej formy w V-K z lat 1600–1650.

²¹ Forma miejscownika ustalona na podstawie kontekstu, a przyimek *про* jest prawdopodobnie błędnym zapisem przyimka *при*, por. *исполнение учинили про бискупех Кастрескаг и Низмескаго и при иных*, V-K I, s. 179.

²² Forma *пискупъ* była odnotowana już w 1229 r. w *Gramocie smoleńskiej* (*Смоленская грамота*), por. Н.А. Мещерский, *История русского литературного языка*, Ленинград 1981, s. 95.

dana forma wyrazu w rękopisie rosyjskim była napisana pod tytłą, co jest częstym zabiegiem stosowanym w piśmiennictwie tego okresu.

O żywym procesie adaptacji fonetycznej innych jednostek zapożyczonych świadczą zjawiska odnoszące się zarówno do wokalizmu, jak i konsonantyzmu. Przytoczymy formy wyrazów z literą *o* na miejscu głoski *a* w pozycji nieakcentowanej. Obok: *анѣкаръ* V-K II, s. 183, *анѣкаръ* V-K II, s. 86, *к антеркарю* V-K III, s. 134, odnotowano: *онѣкара* V-K IV, s. 76, *обтекаря* V-K III, s. 133. Ostatni przykład potwierdza brak znajomości formy pisanej wyrazu, zapożyczonego z języka niemieckiego, stąd litera *ѣ* przed *т*. Co ciekawe, ów zapis występuje w tym samym fragmencie co forma *антеркарю* i może świadczyć o różnych osobach pracujących nad jednym tekstem. W przytoczonych formach w językach źródłowych: *Apotheker*, *Aptheker*, *Appeteker*²³ zapisu z literą *b* nie odnajdujemy.

Na podstawie wyekscerpowanych z V-K form wyrazu *антекаръ* możemy stwierdzić, że w odmianie przez przypadki może przybierać on końcówki fleksyjne charakterystyczne dla rzeczowników rodzaju męskiego – twar-dotematowych bądź miękkotematowych. Świadczą o tym warianty dopełniacza liczby pojedynczej: użycie końcówki *-а* (*онѣкара*) lub *-’а* (*обтекаря*), które potwierdzają twardość lub miękkość spółgłoski końcowej tematu. Istotne w tym wypadku będzie odniesienie się do języka źródłowego wyrazu i języka w zapożyczeniu pośredniczącego. Jeżeli tłumaczowi wiadomości zagranicznych znana była jedynie niemiecka forma *Apotheker*, to rzeczownik zapożyczony traktował jako twar-dotematowy (z pominięciem, jak się wydaje, występującego tu słowiańskiego formantu *-арь*, będącego z kolei zapożyczeniem od łacińskiego *-ārius*)²⁴. Uwzględniając natomiast polskie pośrednictwo słowa w postaci (*h*)*aptekarz*, prawidłową jest forma rzeczownika miękkotematowego (polskie *rz* odpowiada rosyjskiemu miękkiemu *r’*).

W języku *Kurantów* występują dwie postaci wyrazu zapożyczonego: *маршал*²⁵ i *маршал(о)к*. Językoznawcy, z reguły, zgodnie określają etymologię wyrazu jako pochodzącego od niemieckiego *Marschall* przejętego z francuskiego *maréchal*²⁶. Te dwa leksemy posiadają takie sposoby zapisu, które mogą świadczyć o istnieniu wariantów brzmieniowych. Na podstawie tekstów V-K potwierdzono następujące formy wyrazu: *маршал* V-K I, s. 166 (+ 1), *моршал* V-K III, s. 149 (trudne do wyjaśnienia użycie litery *o*, gdyż w słowie *маршал* samogłoska *a* znajdowała się w po-

²³ Na podstawie: М. Фасмер, *Этимологический словарь...*, t. I, s. 82.

²⁴ О.А. Шаповрева, *Существительные с суффиксом -арь в церковнославянских акафистах*, [w:] <http://pstgu.ru/download/1282391756.shaporeva.pdf> (1.04.2016).

²⁵ М. Фасмер, *Этимологический словарь...*: Судя по начальному ударению, вероятно, через нов.-в.-н. *Marschall* и франц. *maréchal* от ср.-в.-н. *marschalc*, первонач. ‘конюший’, t. II, s. 576.

²⁶ Tu należy jednak zwrócić uwagę, że możliwe jest i wykluczenie pośrednictwa niemieckiego, m.in. S. Kuzniecowa podaje jako język źródłowy jedynie francuski, por. С.А. Кузнецов, *Большой толковый словарь русского языка*, СПб. 2006: *маршал* – франц. *maréchal*, s. 522.

zycji akcentowanej; ponadto ani w języku źródłowym, ani pośredniczącym dane *o* nie znajduje analogii) oraz zapis *маршал* (wstawne *i*?) V-K I, s. 190, narz. l.p. *маршалом* V-K I, s. 176 (+ 1); dalej odnotowano: *маршалк(ѣ)* V-K II, s. 118 (+ 34) oraz *моршалк(ѣ)* V-K II, s. 59 (+ 2) i pojedyncze: *маршалко* i *моршалко* V-K II, s. 151, *маршалка* V-K II, s. 207, *маршихалкъ* V-K I, s. 107 (ostatni przykład jest próbą dokładnego oddania niemieckiego zapisu *-rsch-* związaną z nieznaną postacią warstwy brzmieniowej słowa); *маршалок(ѣ)* V-K I, s. 154 (+ 57) i oboczność *a:o* w pozycji nieakcentowanej: *моршалок(ѣ)* V-K I, s. 165 (+ 12). Jak podaje M. Vasmer, w języku staroruskim występowały formy *моршолдѣ*, *моршалокѣ*²⁷, czyli wariant z samogłoską *o* możemy uznać za starszy. Przykłady „akania”: *маршалак(ѣ)* V-K I, s. 157; pojedyncze (prawdopodobnie błędne): *машалок* V-K IV, s. 206, *моршалокаѣ* V-K II, s. 162. Odnotowana forma *маршеле* V-K II, s. 23 może z kolei świadczyć o nieznaności słowa przez osobę zapisującą tekst i stanowi próbę odwzorowania na piśmie obcego (francuskiego) brzmienia wyrazu. W przypadkach zależnych zachodzą te same procesy fonetyczne: *маршалка* V-K I, s. 145 (+ 38), *моршалка* V-K I, s. 138 (+ 6), jedno użycie bez samogłoski ruchomej: *маршалока* V-K II, s. 152; *маршалку* V-K I, s. 186 (+ 25), *моршалку* V-K I, s. 174 (+ 4), bez ruchomego *o*: *маршалоку* i raz *маршалѣку* V-K II, s. 190; *маршалком(ѣ)* V-K III, s. 60 (+ 17), *моршалком(ѣ)* V-K II, s. 151 (+ 3); *маршалки* V-K I, s. 171 (+ 2), *моршалки* V-K II, s. 156 (+ 2), *моршалков* V-K II, s. 167, *м[а]ршалков*, *маршалком* – cel. l.mn., V-K II, s. 159 (+ 1), *в маршалках* V-K IV, s. 148. Podsumowując, stosunek form *маршал(о)к* do *моршал(о)к* wynosi 188 do 38.

Ciekawym przykładem dającym możliwość śledzenia procesów związanych z adaptacją zapożyczeń w *Kurantach* są formy słowa *инженер*²⁸. Ograniczymy się jedynie do prezentacji form nie budzących wątpliwości co do znaczenia leksemu²⁹. Analiza 17 realizacji graficznych tego wyrazu podważa, naszym zdaniem, opinię M. Vasmera całkowicie wykluczającego pośrednictwo polskie w jego zapożyczeniu³⁰. Przytoczymy następujące zapisy przedstawiające formy: z tematem *ингениор* V-K I, s. 133 (+ 2) oraz przypadki zależne: *ннгениора*, *ингениору*, *ингениоров* V-K I, s. 133–134; od tematu *ингинер*: *ингинер[у]*, *ингинером* V-K II, s. 92; o temacie: *ингинор* V-K II, s. 92 oraz *инженер*, w tekstach: *инженѣр* V-K II, s. 73,

²⁷ М. Фасмер, *Этимологический словарь...*: Др.-русск. моршолдѣ, моршалокѣ. Последнее – через польск. marszałek, t. II, s. 576.

²⁸ Ibidem: народн. также *анженер*; из нем. Ingenieur от франц. ingenieur: лат. ingenium ‘остроумное изобретение’, t. II, s. 133.

²⁹ Jak wspomniano wyżej, szczegółowa analiza form poprawnych i błędnych zapisów znajduje się w artykule autorki pt. *Инженер, ингениор...*, dany przykład znalazł omówienie na s. 188–189.

³⁰ М. Фасмер, *Этимологический словарь...*: „посредство польск. inz unier фонетически невозможно, вопреки Смирнову”, t. II, s. 133.

с инженеромъ V-K II, s. 42, в инженере V-K II, s. 67 oraz formy potwierdzające zjawisko „ikania”: инженер V-K II, s. 42 (+ 2), инженера V-K II, s. 54, инженеры V-K II, s. 183, о инженере V-K II, s. 109 (+ 1), со инженеры V-K III, s. 73, które, jak się wydaje, mogą także świadczyć o wpływie języka polskiego.

W zapożyczonym z języka polskiego wyrazie *шляхтич*³¹ stwierdzamy wahania odnoszące się i do sposobu realizacji graficznej, i do form końcówek fleksyjnych w odmianie. Omówimy kolejno dane zjawiska.

Leksem reprezentowany jest w tekstach *Kurantów* przez trzy warianty – odnotowano: *шляхтич* V-K III, s. 78 i w odmianie: *шляхтича* V-K III, s. 176, *шляхтичем(ъ)* V-K II, s. 163 (+ 4), *шляхтичи* V-K II, s. 65 (+ 17), *шляхтичами* V-K IV, s. 136 (+ 1); *шляхт* w znaczeniu ‘шляхтич’ (*приговор уж объявлен от полских шляхтов* V-K IV, s. 117; *Хмельники полских шляхтовъ жестоко грозит* V-K IV, s. 116; *к полским шляхтом свирѣно* V-K IV, s. 98) oraz *шляхтец* V-K I, s. 210 (*шляхтец[а]* V-K II, s. 24). Jak podaje M. Vasmer, postać z sufiksem *-ец-* jest wtórną formą wyrazu³².

W dopełniaczu liczby mnogiej wyrazu *шляхтич* obecne są trzy warianty końcówki: *-ей* (dawna końcówka tematów na krótkie *i), *-ев, -ов: шляхтичеи* V-K I, s. 149 (+ 3) i *шляхтичей* V-K II, s. 130, *шляхтичев* V-K IV, s. 74, *шляхтичов(ъ)* V-K IV, s. 74 (+ 3). W celowniku liczby mnogiej oprócz końcówki *-ам*, pojawia się *-ом*, ale też i *-ем*. W użyciach: *шляхтичам* V-K IV, s. 15 (+ 2); *дары роздават дацким маршалком и шляхтичом* V-K IV, s. 161; *Что належит граюм и волным господам шляхтичем* V-K IV, s. 27. Owe formy potwierdzają zatem występowanie konkurencji między końcówkami „nowymi” i „starymi” oraz mieszanie końcówek charakterystycznych dla wariantów odmiany: miękkiego bądź twardego.

Na poziomie fonetyki rozpatrywać należy sposoby zapisu zapożyczenia pochodzącego od francuskiego *monsieur*³³, najwidoczniej sprawiającego trudności ówczesnym pisarzom. Świadczy o tym mnogość wariantów graficznych, będących próbą przekazania wymowy wyrazu znanego przede wszystkim w postaci pisanej. W mianowniku liczby pojedynczej odnotowano aż 6 wariantów graficznych wyrazu: *монсѣ* V-K I, s. 25 (+ 5), *монсер(ъ)* V-K I, s. 191 (+ 1), *мунсер* V-K I, s. 189 (+ 1), *монсир* V-K IV, s. 96, *мусер* V-K III, s. 125 (+ 1), *мосер* V-K II, s. 18. Dowodzą one, w jaki sposób próbowano zapisać brzmienie występującego w wyrazie francuskim połączenia trzech liter oznaczających samogłoski *-ieu-*: na gruncie ro-

³¹ Ibidem: шляхтич – укр. шляхтич, впервые: др.-русск. шляхтичь ‘дворянин’. Из польск. szlachcic – то же от szlachta, t. IV, s. 457.

³² Ibidem: „Вторично оформлено суффиксом *-ец* в слове *шляхтец*”, t. IV, s. 457.

³³ W słowniku pod red. D. Uszakowa znajdziemy hasło *мосье* i, z kwalifikatorem *простореч.*, także warianty: *мусье, мусьё, мусью, Толковый словарь...*, t. II, s. 265.

syjskim, zastępowano je głoskami zapisanymi przy pomocy liter: 'e, i lub całkowiec je zredukowano. Należy tu wspomnieć, że występowanie bezpośrednio po sobie samogłosek w sylabach sąsiadujących (hiatus) było obce językowi rosyjskiemu. Z kolei zapis *-on-* realizowano jako *-on-*, *-o-* bądź zwężone *-un-*, *-u-*.

Na przykładach użyć danego leksemu możemy zaobserwować także interesujące zjawiska dotyczące fleksji – widoczne są próby dostosowania wyrazu (nieodmiennego we współczesnym języku rosyjskim) do rosyjskiego systemu deklinacyjnego: w jednych wariantach użycia słowo pozostaje nieodmiennym (np. *съ монсер де Туринно* V-K I, s. 191), w innych odmienia się przez przypadki zgodnie z męskosobowym typem deklinacyjnym, np. *гсдина мунсера* V-K I, s. 197, *монсира де Матерела королевског агента мирские люди осудили* V-K IV, s. 131.

Sposobom przekazywania samogłosek niemieckich, które nie występują w systemie języka rosyjskiego, takich jak samogłoski z przegłosem (*ä, ö, ü*), autorka poświęciła osobny artykuł³⁴. Kontynuując rozważania dotyczące adaptacji zapożyczeń z języka niemieckiego, należy zwrócić uwagę na inne ciekawe zjawiska. Jednym z nich jest proces matatezy, czyli przestawki liter, wpływającej zapewne na sposób wymowy określonego leksemu. Przestawka jest stosunkowo częstym zabiegiem towarzyszącym przejmowaniu wyrazu obcego. Za przykład może posłużyć niemiecki leksem *Kurfürst*³⁵. Na podstawie *Kurantów* pierwszej połowy XVII wieku możemy wskazać na następujące zjawiska udokumentowane przez realizację graficzne form danego wyrazu:

- przestawka *-rst > -str*, w przykładach:
курѳистръ (31 użyć), *курѳистра* (14), *курѳистру* (13), *курѳистром(ъ)* (6);
курѳистры (1), *курѳистров* (1), *курѳистрам* (1), *с курѳистрами* (2);
- zmiana ilościowa (redukcja głoski *r*) *-rst > -øst*:
курѳистъ (17), *курѳиста* (16), *курѳисту* (4); *курѳисты* (2);
- przestawka *-rst > -str* + rozszerzenie tematu o spółgłoskę *r*³⁶:
курѳирстръ (9), *курѳирстра* (6), *курѳурстра* (1), *курѳырстра* (1),
курѳирстру (4), *курѳирстром* (3); *курѳирстры* (2), *курѳирстра* (2) – mian.
 l.mn., *курѳирстров* (1), *курѳирстрам* (1), *курѳирстрами* (1).

Za najbardziej zbliżone do wymowy niemieckiej należy uznać przytoczone niżej zapisy opierające się, naszym zdaniem, na formie graficznej, a nie brzmieniowej: *курѳирстъ* V-K I, s. 75 (+ 46), *курѳырстъ* V-K III, s. 107 (+ 2), *курѳурстъ* V-K I, s. 47, *курѳюрстъ* V-K III, s. 118, *курѳѳюрстъ* V-K III, s. 63; *курѳерста*

³⁴ D. Głuszak, *Освоение заимствований из немецкого языка в Вестях-Курантах 1600–1639 гг.*, „Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie” 2013, nr 2, s. 124.

³⁵ М. Фасмер, *Этимологический словарь...*, курфюрст, курфйрст, стар. курфирстр, из нем. Kurfürst, t. II, s. 430.

³⁶ Według M. Vasmera forma starsza.

V-K I, s. 189, *кyрѡиpстa* V-K I, s. 142 (+ 35), *кyрѡиpѣстa* V-K III, s. 55 (+ 3), *кyрѡиpстa* V-K I, s. 178 (+ 1); *кyрѡиp(ѣ)сты* V-K I, s. 145 (+ 58); *кyрѡиpстoм(ѣ)* V-K I, s. 75 (+ 6), *кyрѣюрстoм(ѣ)* V-K III, s. 128 (+ 1); *кyрѡиpсты* V-K IV, s. 17 (+ 2); *кyрѡиpстoв(ѣ)* V-K I, s. 30 (+ 10); *кyрѡиpстaм(ѣ)* V-K IV, s. 15 (+ 5), *кyрѡиpѣстaм* V-K IV, s. 57, *кyрѡиpстoм* (C. l.mn.) V-K IV, s. 34; *кyрѡиpстaми* V-K IV, s. 15 (+ 4); *пpи кyрѡиpстaх* V-K IV, s. 15 (+ 1). W *Kurantach* wystąpiła niewielka grupa zapisów, które należy uznać za błędy związane z absolutnym niezrozumieniem słowa: *от кyрѣимстa* V-K III, s. 70, *кyѡepсты* V-K IV, s. 44 (+ 4), *кaрѡиpсты* V-K I, s. 124, *кyѡepстoм* V-K IV, s. 44, *(на) кyѡepсте* V-K IV, s. 45.

Przytoczone przykłady potwierdzają, że mimo licznych transformacji leksemu, najliczniej reprezentowane są w V-K zapisy odpowiadające wymowie niemieckiej z oddaniem na piśmie głoski *ü* za pomocą litery *u* (i).

Podsumowując analizę zapożyczonych jednostek należy zwrócić uwagę na poświadczane w języku V-K zjawiska fonetyczne odnoszące się zarówno do wokalizmu, jak i konsonantyzmu, takie jak: kontaminacja form, oboczności samogłosek i spółgłosek, samogłoski ruchome, „akanie”, „ikanie”, matatezę oraz warianty w przekazie obcojęzycznych grup samogłoskowych i spółgłoskowych.

Rezultaty analizy fleksyjnej rzeczowników wskazują, że wyrazy zapożyczone starano się dostosować do systemu deklinacyjnego języka rosyjskiego (przynależność do konkretnej deklinacji ustalano na podstawie rodzaju gramatycznego i końcowej spółgłoski tematu). Odnotowano przy tym liczne warianty końcówek określonego przypadku, co można wyjaśnić w sposób dwojaki – z jednej strony będzie to konkurencja końcówek systemu staroruskiego i „nowego” – zjawisko powszechne wśród rzeczowników rodzimych, z drugiej zaś warianty mogą być wynikiem zwrócenia się autorów tekstów do języka źródłowego zapożyczeń. W jednym przypadku opisaliśmy próbę odmiany wyrazu, który pozostał w języku rosyjskim jako nieodmienny (ros. *месебе*). Zwrócić jednak należy uwagę na to, że w analizowanych tekstach posiada on temat zakończony wyłącznie na spółgłoskę.

Wszystkie przedstawione w niniejszym artykule przykłady świadczą o trwającym procesie adaptacji i próbach „oswojenia” wyrazów „obcych” w nowym otoczeniu językowym.